

**ДРУГИЙ ВАТИКАНСЬКІЙ СОБОР І УКРАЇНСЬКА
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Мета статті спрямована на висвітлення в історичній літературі діяльності українського греко-католицького представництва на Другому Ватиканському Соборі. При її написанні було застосовано критичний метод оцінки історичних праць та об'єктивізму, а також порівняльний, хронологічний методи дослідження.

У висновках статті представлено загальну тенденцію в українській вітчизняній історіографії щодо події Другого Ватиканського собору (1962 – 1965 рр.), зокрема оцінці присутності на ньому єпископів і духовенства Української греко-католицької церкви. Відзначено сам факт присутності на ньому й митрополита Й. Сліпого. У контексті міжнародної ситуації, історики надають цьому особливого значення, оскільки своєю присутністю і промовою Й. Сліпий перевернув уявлення багатьох католицьких єпископів до розуміння існування Церкви у післявоєнний період на території Радянського Союзу. На думку вітчизняних істориків декларування присутності УГКЦ на Соборі стало серйозним свідченням функціонування української національної, а також великою надією на її відродження.

Ключові слова: історіографія, Українська греко-католицька церква, Другий Ватиканський Собор, Радянський Союз, Іван XXIII, Й. Сліпий.

На законодавчому рівні затверджено, що Церква та держава між собою відділені. Проте беззаперечним є факт присутності першої у державотворчих процесах, консолідації суспільства, і, зрештою, у формуванні здорового національного духовного ґрунту. Це речі, які у своїй основі не несуть якогось політичного забарвлення, а навпаки – абсолютно здоровий пошук діалогу, що конче потрібен для нашого суспільства. Власне Церква сприяє національній самоідентифікації і консолідації народу, формує почуття патріотизму, гідності, поваги до інших народів, а найперше до самих себе. Це добре розуміли політичні еліти тих держав, які у минулому столітті вели відкриту боротьбу за право володіння українськими землями. Суть, зокрема більшовицької церковної політики у ХХ ст., полягала в абсолютному підпорядкуванні Церкви владі. У післявоєнний період єдиною і національною, легітимно-існуючою була Українська греко-католицька церква. На Львівському псевдособорі 8 – 10 березня 1946 р. уряд СРСР за сприяння РПЦ юридично припинив її існування. Таким чином, значна частина духовенства і єпископів змушена була емігрувати за кордон.

Особливої пікантності ситуації додали події загальноцерквеного характеру, які на початку 1960-х рр. охопили усю Католицьку Церкву. 11 жовтня 1962 р. Папа Іван XXIII відкрив першу сесію Другого Ватиканського Собору, який своїм змістом і масштабом виходив поза межі суто богословського характеру і для УГКЦ мав свою актуальність.

Для греко-католицької церкви події у Ватикані мали особливе значення: саме Другий Ватиканський Собор вперше в історії Соборів УГКЦ представив дану церкву у всій повноті своєї ієрархії, що в силу політичної конфронтації між сходом і заходом викликало неабияке пожвавлення в уряді СРСР. Тому метою автора є показати який відгомін в історичній літературі мала діяльність греко-католицького представництва на Соборі, і як відбулося сприйняття цієї церкви міжнародною спільнотою у світлі її юридичної заборони на батьківщині. Відповідно, поставлена мета актуалізує дану проблему, оскільки в історіографії різних періодів дане питання є малодослідженим, а саме – недостатньо висвітленим з позиції впливу Другого Ватиканського Собору на процес відродження УГКЦ

в еміграції, на усю складність переїзду її глави Митрополита Йосипа Сліпого до УРСР, а в майбутньому і її відродження.

Висвітлення даного питання в історичній літературі, на сьогоднішній день, є недостатнім. Переважна більшість праць і документів, які існують в наявності, присвячені богословським і літургійним питанням, які вирішувалися на Соборі. А тому питання суспільно-політичного характеру, які хоч свідомо і не виносилися на сесіях Собору, та все ж таки впливали із його масштабів і мали вплив на політичну ситуацію в Європі загалом і на Церкву зокрема, залишалися малодослідженими, або висвітленими недостатньо, однобічно. До числа вчених, які своїми працями пролили світло на дану проблему відносяться греко-католицький єпископ, професор А. Сапеляк який у своїй книзі, висвітлює різні аспекти участі УГКЦ у Другому Ватиканському Соборі. Наводиться широкий опис діяльності українських католицьких владик на сесіях Собору, в соборових Комісіях та в позасесійний час. Також детально описано ситуацію УГКЦ напередодні, під час та після Собору, зокрема, у зв'язку з прибуттям на Собор глави Української Греко-Католицької Церкви Митрополита Йосипа Сліпого [10]. До даної проблематики звертався на початку 2000-х В. Пащенко [8], історики О. Волинець, Н. Гетьманчук, Л. Ржицький [1]. Вчені вперше у сучасній вітчизняній історіографії надують оцінку актуальності греко-католицького питання у радянсько-ватиканських відносинах і міжнародних загалом.

Великий внесок у висвітлення даної проблеми вніс професор з Нідерландів В. Роод. Здійснивши у своєму житті багато поїздок до країн Східної Європи він написав ґрунтовну працю із висвітлення відносин між СРСР і країнами Західної Європи, зокрема з Апостольською Столицею [9]. Також на місце УГКЦ у Другому Ватиканському Соборі вказують окремі публікації богословів, релігієзнавців, політологів, які крізь призму власного бачення висвітлювали ситуацію, що склалася у житті Церкви, у тому числі греко-католицької, і який відголос це мало у суспільстві.

Висвітлення подій, які відбулися у Ватикані в 1962 – 1965 рр. потребує специфічного аналізу. Зокрема це стосується і нашого питання, оскільки Другий Ватиканський Собор – це, в першу чергу, подія, яка носить суто богословський характер, а відтак і досліджується під окремим кутом зору – богословським. Проте його відгомін у суспільно-політичному житті Європи і Світу загалом зайняв одне із чільних місць в політичній історії, а тому став предметом дослідження й істориків.

Післявоєнний період поставив перед суспільством безліч нових викликів, вирішення яких потребувало серйозних матеріальних та духовних ресурсів. Українські землі, які остаточно відійшли до СРСР у 1939 р. після війни потрапили у нову хвилю радянського реформування, яке особливо відбилося на житті Церкви, як одного, і єдиного на той час гаранта захисту прав і свобод людини. У березні 1946 р. за чітко розробленим планом було ліквідовано Українську греко-католицьку церкву – осередок національного життя мільйонів українців. Це викликало резонанс у світі, проте чіткого юридичного, а зрештою і фактичного спротиву у міжнародній спільноті ця подія не набула. У різний спосіб Апостольська Столиця звертала на це увагу. Зокрема в часи понтифікату Івана XXIII і Павла VI проблема українських греко-католиків неодноразово висвітлювалась на сторінках світової преси, спочатку сиро і сухо, а пізніше постійно. Приводом до цього була й діяльність в Римі звільненого із ув'язнення владики Йосипа Сліпого. Це не могло не викликати реакції в радянського уряду, особливо після присвоєння йому титулу Верховного Архієпископа [9, с. 190]. Таким чином, практично в усіх діях Другого Ватиканського Собору, УГКЦ виступала як повноцінний організм на чолі зі своїм главою.

В історіографії відзначається популярність Й. Сліпого на Соборі. Насамперед береться його, близько двохгодинна, доповідь, яка своїм змістом вразила усіх членів зібрання. У ній проливалось світло на церковно-державні відносини, які мали місце в СРСР. Відзначається, що значна частина присутніх єпископів не була свідомо того, що діялося з церквою в Радянському Союзі загалом, та в Україні зокрема. Патріарх Сліпий

зважаєно й у відкритій формі висвітлив перед громадськістю дані про життя й існування зруйнованої греко-католицької церкви. Мова йде і про участь семи українських греко-католицьких єпископів у розробці окремих програмних пунктів, які висувалися на Соборі. На думку істориків, це відверто вказало на авторитет УГКЦ, як у Європі так і в інших західних країнах. А тому наслідки таких дій відбилися на погрозах Святому Престолу з боку Кремля. Уряд СРСР через свого посла в Італії, висував питання про припинення дипломатичних відносин між СРСР і Ватиканом. Проте логіка ситуації, яка склалася на той час у світі, вказувала на протилежність дій.

На обставини, в яких опинився католицький світ у 1963 р., і місце у них греко-католицької церкви проливає світло церковний діяч, архієпископ Ігор Ісіченко. Дослідник звертає увагу на те, що внаслідок звільнення Патріарха Й. Сліпого, активізується церковне підпілля в Україні, на чолі якого 4 лютого 1963 р. став підпільно висвячений, в одному з московських готелів, о. В. Величковський. У Європі цей факт набув певного резонансу, оскільки він був єдиним єпископом УГКЦ в Україні, всі інші загинули під час переслідувань і репресій. Ця подія підкреслила факт антицерковної політики в УРСР і загалом в СРСР, що аж ніяк не мало позитивного забарвлення у церковній геополітиці Радянського Союзу [4, с. 381].

Таким чином, як ми бачимо, події Другого Ватиканського Собору змінили життя Української греко-католицької церкви. Більше того, юридично ліквідована церква дала про себе знати з новою силою, що мало великий відгос в СРСР. У 1993 р. було опубліковано матеріали доповіді самого глави УГКЦ Й. Сліпого, який у них так охарактеризував підпілля своєї церкви: «Незважаючи на переслідування наша Церква, засуджена на погибель, не тільки живе, але й росте, як на Заході так і на Сході України, ... у Радянському Союзі, зокрема на Сибірі...» [5, с. 13].

Сьогодні кожен з авторів по-своєму аналізує ті події, які сприяють формуванню думки щодо значимості українського чинника у соборових подіях 1962–1965 рр. Так В. Єленський у своїй публікації, присвяченій місцю українських церков у зовнішній політиці СРСР, вказує на низку оригінальних явищ, які підсилили позиції українського греко-католицького духовенства на Другому Ватиканському Соборі. По-перше, було виявлено мету радянської політики по відношенню до греко-католицької церкви в Україні. Насамперед, вказано на формування інститутів і спеціальних інформаційних технологій, які мали змінити і зміцнити імідж СРСР на Заході, у тому числі в питанні розвитку церкви [3, с. 41 – 42]. А тому, ті питання, які Церква на чолі з Папою Іваном ХХІІІ планувала представити міжнародній церковній і світській спільноті, могли зашкодити намірам радянського уряду. Одним з них, і найголовнішим, було розроблення і поширення на Схід практичних дій щодо відстоювання свободи релігії. Найбільш реальною ця ідея стала після зустрічі Папи з Патріархом Й. Сліпим [7, с. 213].

Не менш важливим на початку Собору стало і те, що українське церковне питання у Ватикані пролило світло і на саму політику Римо-Католицької Церкви у політичних баталіях того часу. І в першу чергу це впливало із критики сталінізму, яку активно поширював М.Хрущов, і його «ліберальне» відношення до Ватикану. Зокрема І. Ісіченко цей період виділяє, як гіпотетичну можливість відновлення «... легального статусу УГКЦ в Україні». І причиною називає спрямованість репресій проти РПЦ [4, с. 382].

Однак реального вирішення ця ситуація не могла мати. В історичних дослідженнях існує думка про причетність окремих впливових кардиналів до потикання радянській системі – тому вони намагалися питання українського греко-католицизму на Соборі взагалі не піднімати. Доктор філософських наук, релігієзнавець В. Єленський це подає у світлі того, що на Другому Ватиканському Соборі було викрито таку річ, як намагання окремими церковними ієрархами запобігти осуду релігійної політики Радянського Союзу, зокрема й на самих сесіях Собору протягом усього часу його тривання. Автор пише, що це дістало великий резонанс у світовій політиці, оскільки під впливом спостерігачів, у першу чергу з РПЦ, присутності яких папа Іван ХХІІІ надавав винятково важливого значення, учасники

Собору не прийняли декларації від п'ятнадцяти греко-католицьких єпископів Європи і Америки, яка містила вимоги щодо юридичного визнання греко-католицької церкви в Україні [3, с. 45].

Що стосується останнього, то проблема була не лише в Апостольській Столиці і в радянській антирелігійній політиці, що є не меш важливо. Історик церкви В. Ленцик її бачить і в середовищі українського єпископату, зокрема, що знаходився у діаспорі. Оскільки після підняття питання про створення Українського Патріархату перед Папою Павлом VI, єдність думки серед греко-католицьких єпископів (*зрештою, як і серед звичайного духовенства. Авт.*) похитнулася [6, с. 390]. Оцінку таким подіям дає у своїх наукових дослідженнях греко-католицький священник, історик о. Петро Галадза. В одній зі своїх публікацій причиною сказаного він вважає доволі «центристське» сприйняття собору: «шире, але без довільних інтерпретацій». І основним мотивом такого одностороннього відношення до комплексного (соціального) бачення Собору була, перш за все, відсутність внутрішнього усвідомлення ситуації в контексті потреб і проблем життя УГКЦ в Радянському Союзі. І, можливо, навіть своєрідне бачення і сприйняття стратегії розвитку церкви самим її главою Й. Сліпим [2, с. 378, 382].

Звісно, цю проблему можна розглядати крізь призму централізації церковного управління, і навіть певну відокремленість УГКЦ від Ватикану, яку приписують Й. Сліпому через його бажання визнання Папою патріархату. Та це є предметом інших дискусій і обговорень.

Однак вищезгаданий дослідник зазначає про ще один мало висвітлений аспект значимості Другого Ватиканського Собору саме для українців у 1960-х рр. А саме з поширенням, через нього, українських реалій по всьому світу. Зокрема для самих українців в СРСР собор відкрив їм їхню церкву, як таку, що не припинила існування після березневих подій 1946 р. Більше того через Ватиканське радіо, на якому часто звучали українські рубрики релігійного, інформаційного, культурного змісту, для багатьох «підпільних» греко-католиків стало за можливе довідатися про життя їхньої церкви на Заході [2, с. 385].

Проте у світлі зазначеного необхідно звернути увагу на відношення підпільних українських католиків, – як пише той же П. Галадза, – на саму суть соборових рішень. Аналізуючи, зокрема, ставлення українських греко-католиків до Собору, дослідник, цитуючи відомого монаха василіанського чину о. Дем'яна Богуна, який пережив підпілля церкви, пише: «Люди думали, що як з цілого світу з'їдуться єпископи, як скажуть, що Радянський Союз не повинен існувати, бо то не тюрма, а катівня народів. Але нічого такого там не говорилося і люди, так би сказати, були розчаровані тим собором... , вони не розумілися, про що там на соборі мають розмовляти і які закони устанавляти» [2, с. 388 – 389]. Тобто існування «залізної завіси» не давало змогу самим українцям в СРСР збагнути суті і значення Собору, оскільки у їхній уяві він мав вирішити дійсно нагальні проблеми церкви, а не займатися спростовуванням чи удосконаленням богословських чи обрядових аспектів церковного життя.

Та у своїй суті Соборові рішення і сама присутність української церковної делегації на Другому Ватиканському Соборі мала, безумовно, велике значення. Попри розбіжності в поглядах на значення греко-католицького духовенства і його позиції на Соборі, церкві, як інституції, вдалося переакцентувати увагу й на його суспільно-політичний характер.

Перехід влади до генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, у 1964 р., започаткував період відносної стабільності в церковно-державних стосунках. Однак сама державна політика щодо Церкви залишалася незмінною: жорсткий тотальний контроль над усіма виявами церковного життя, протидія спробам розширити сферу присутності Церкви в житті народу, боротьба зі спробами відродження УГКЦ та УАПЦ [4, С. 371]. Проте через рік, 8 грудня 1965 р., Рада у справах РПЦ була скасована, а її повноваження передані Раді у справах релігії. У 1966 р. вперше було надруковано «Положення про Раду в справах релігій», яке засвідчило намір «брежнєвського режиму» продовжувати жорсткий тиск на Церкву, зняряддя чого і ставала Рада [4, с. 371].

Таким чином, нами зроблена спроба короткого висвітлення однієї з актуальних сторінок у вітчизняній історичній науці (*на наш погляд можна сказати і в світовій історії. Авт.*), про яку тривалий час не говорилося. Підсумовуючи контекст мети дослідження зауважимо, що участь Української греко-католицької церкви з її ієрархами на II Ватиканському Соборі була доволі неочікуваною. Фактом стало і те, що присутність митрополита Й. Сліпого на цьому зібранні перевернула уявлення багатьох католицьких єпископів до розуміння існування Церкви у післявоєнний період, а з іншого боку стала для підпільної греко-католицької церкви в СРСР великою надією на її відродження, яке настало у 1989 р.

У подальших дослідженнях слід глибше проаналізувати відношення самої Римо-Католицької Церкви, Папської Курії щодо присутності УГКЦ на Другому Ватиканському Соборі. Простежити конструктивізм дипломатичних відносин між Апостольською Столицею та Радянським Союзом і вплив на них греко-католицького чинника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець О. Українська греко-католицька церква і держава: теорія та практика взаємодії: монографія // О. Волинець, Н. Гетьманчук та ін. – Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2007. – 264 с.
2. Галадза П. Сприйняття Другого Ватиканського Собору греко-католиками в Україні / Петро Галадза // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / Заг. ред. Б. Гудзяк та ін. – Львів: Ін-т Іст. Церкви Львів. Богосл. Акад., 2001. – Вип. 3. – 570 с.
3. Єленський В.Є. Церкви України і зовнішня політика: уроки недавнього минулого / В.Є. Єленський // Церква і національне відродження / Редкол. І.Ф. Курас та ін. – К.: Ін-т нац. відносин і політол. АН України, 1993. – С. 37 – 47.
4. Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні / Ігор Ісиченко. – Х.: Акта, 2003. – 472 с.
5. Йосиф (Блаженніший Патріарх). Церква мучеників: Доповідь про Українську Католицьку Церкву по 35 роках її переслідування / Йосиф (Блаженніший Патріарх). – Лондон: Укр. видав. спілка, 1993. – 15 с.
6. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий / В. Ленцик. – Львів: Свічадо, 2001. – 608 с.
7. Літопис голготи України: Репресована церква / Ред. кол. Ю. Борець. – Дрогобич: Відродження, 1994. – Т. 2. – 528 с.
8. Пащенко В. Греко-Католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів) / Володимир Пащенко. – Полтава: Вид-во ТОВ «АСМІ», 2002. – 616 с.
9. Роод Вим. Рим и Москва: Отношение между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. / Вим Роод. – Львів: Свічадо, 1995. – 279 с.
10. Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському Соборі / А. Сапеляк. – Львів: «ЕСТРИМ», 1995. – 215 с.

REFERENCES

1. Voly nec O. Ukrain ska gre ko-ka to lic ka cerk va i der zhava: teo ri ya ta prak tu ka / O. Voly nec, N. Get man chuk ta in. – Lviv: Vud-vo «Lviv ska po litek hni ka», 2007. – 264 s.
2. Galadza P. Spryu nyat ty a Drugo go Vaty kan sko go So bo ru gre ko-ka to ly ka my v Ukrai ni / Petro Galadza // Kovcheg. Nauko vy y zbir nyk iz cer kov noi i sti ri i / Zag. red. B. Gudzyak ta in. – Lviv: In-t Ist. Cer kvu Lviv. Bogosl. Akad., 2001. – Vup. 3. – 570 s.
3. Yelensky y B.Ye. Cer kva Ukrai ny i zovnish nya po li ty ka: uro ky ne dav no go myn u lo go / V.Ye. Yelensky y // Cer kva I na cion al ne vi dro zh en ny a / Red kol. I.F. Kuras ta in. – K.: In-t nac. vid nos yn i po li tol. AN Ukrai ny, 1993. – S. 37 – 47.
4. Isichenko I. Istori ya Khrystovoi Cer kvy v Ukrai ni / Igor Isichenko. – Kh.: Akta, 2003. – 472 s.

5. Yosyf (Blazhennishyy Patriarh). Cerkva muchenykiv: Dopovid pro Ukrainsku Katolycku Cerkvu po 35 rokah yii peresliduvannya / Yosyf (Blazhennishyy Patriarh). – London: Ukr. vudav. spilka, 1993. – 15 s.
6. Lencuk V. Vyznachni postati Ukrainskoi Cerkvy: Mytropolyt Andrey Sheptyckyuy i Patriarkh Yosyp Slipyy / V. Lencyk. – Lviv: Svichado, 2001. – 608 s.
7. Litopus golgoty Ukrainy: Represovana cerkva / Red. kol. Yu. Borec. – Droghobych: Vidrodzhennya, 1994. – Т. 2. – 528 s.
8. Pashshenko V. Greko-katolyky v Ukraini (vid 40-kh rokiv XX stolittya do nashykh dnyv) / Volodymyr Pashchenko. – Poltava: Vyd-vo TOV «ASMI», 2002. – 616s.
9. Rood Vym. Rim I Moskva: Otnoshenie mezhdru Svyatym Prestolom i Rossiey / Sovetskim Soyuzom ot Oktyabrskoy revolyucii 1917 g. do 1989 g. / Vim Rood. – Lviv: Svichado, 1995. – 279 s.
10. Sapelyak A. Ukrainska Cerkva na Drugomu Vatykanskomu Sobori / A. Sapelyak. – Lviv: «ESTRIM», 1995. – 215 s.

Пшеничний Т. Второй ватиканский собор и Украинская греко-католическая церковь в отечественной историографии.

Цель статьи направлена на освещение в исторической литературе деятельности украинского греко-католического представительства на Втором Ватиканском Соборе. При ее написании был применен критический метод оценки исторических трудов и объективизма, а также сравнительный, хронологический методы исследования.

В выводах статьи представлена общая тенденция в украинской отечественной историографии относительно событий Второго Ватиканского собора (1962 – 1965 гг.), в частности оценке присутствия на нем епископов и духовенства Украинской греко-католической церкви. Отмечен сам факт присутствия на нем и митрополита И. Слепого. В контексте международной ситуации, историки придают этому особенное значение, поскольку своим присутствием и речью И. Слепой перевернул представление многих католических епископов к пониманию существования Церкви в послевоенный период на территории Советского Союза. По мнению отечественных историков декларирования присутствия УГКЦ на Соборе стало серьезным свидетельством функционирования украинской национальной, а также большой надеждой, на ее возрождение.

Ключевые слова: историография, Украинская греко-католическая церковь, Второй Ватиканский Собор, Советский Союз, Иван XXIII, И. Слепой.

Pshenychnyy T. Second vatican council and Ukrainian greco-catholic church in domestic historiography's.

The aim of the article is sent to illumination in historical literature of activity of the Ukrainian greco-catholic representative office on the Second Vatican Cathedral. At her writing the critical method of estimation of historical labours and objectivism was applied, and also comparative, chronologic research methods.

In the conclusions of the article a general tendency is presented in Ukrainian home historiography in relation to the events of the Second Vatican cathedral (1962 - 1965), in particular to the estimation of presence on him bishops and clergy of the Ukrainian greco-catholic church. The fact of presence is marked on him and of metropolitan И. Blind. In the context of international situation, historians give to it the special value, as by the presence and speech of И. inverted presentation of many catholic bishops Blind to understanding of existence of Church in a post-war period on territory of Soviet Union. In opinion of home historians of declaration of presence of UGKC on Cathedral became serious by the certificate of functioning by the Ukrainian national, and also large hope, on her revival.

Keywords: historiography, Ukrainian Greco-Catholic Church, Second Vatican Cathedral, Soviet Union, Pope Ivan XXIII, Y. Slipyy.